

OSMANLI DÖNEMİ BİLİRKİŞİLİK UYGULAMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

*Nurcan ABACI**

ÖZET

Bilirkişilik kurumu Osmanlı çalışmalarında bu güne kadar araştırmacıların dikkatini sadece lonca uygulamaları çerçevesinde çekebilmiştir. Oysa bu kurum Osmanlı hukuk anlayışını daha açık hale getirmeye katkıda bulunabilir. Bu çalışmamızda daha önceden bağımsız bir araştırmaya konu olmayan bu kurumu birinci elden kaynaklara dayanarak açıklamaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Bilir Kişi, Ehl-i hibre, Ehl-i Vukuf, Lonca, Bursa.*

ABSTRACT

Some Notes on the Ottoman “Ehl-i Hibre”

"Experts" (ehl-i hibre in ottoman terminology) did not get enough attention in Ottoman studies with a little exception of guild studies. However, this institution could contribute to the understanding of the Ottoman law. In this article I will try to describe the main features of this institution by using primary sources.

Key Words: *Expert, Ehl-i Hibre, Ehl-i Vukuf, Quild, Bursa.*

Bilirkişilik kurumu Osmanlı araştırmalarının hakettiğinden daha az ilgi çekebilmiş konularından birisidir. Birinci elden kaynaklara dayanarak hazırladığımız bu çalışmanın amacı günümüz hukuku ile Osmanlı hukuku

* *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.*

arasında bir karşılaştırma yapmak değildir. Yine de kurumun anlaşılmasını kolaylaştırmak için konuya içinde yaşadığımız dönemden başlamanın yararlı olacağına inanıyoruz.

Günümüz hukukunda bilirkişi "bir davada çözümü hakim tarafından bilinmeyen *özel ve teknik bilgiyi gerektiren hallerde* oy ve görüşüne başvurulmuş üçüncü kişi (veya) kişiler" olarak tanımlanır¹. Bilirkişi davanın çözülmesi için hakimin başvurduğu yöntemlerden birisidir. Tanıklar duyuları ile algıladıklarını hakime aktarırken, bilirkişiden herhangi bir konu hakkında sahip olduğu özel bilgisi ile hakime yardımcı olması beklenmektedir. Bu açıdan bakıldığında bilirkişinin muhakemede iki görev üstlendiği görülür. Birincisi özel bilgisi nedeni ile delil olması, ikinci ise hakimin yardımcısı konumunda bulunmasıdır.

Günümüz hukuk anlayışında hakim ön plandadır. Kanun ile düzenlenmiş konular dışında hakim bilirkişinin seçiminde söz sahibidir². Ayrıca hakim gerekli gördüğü hallerde bilirkişinin yapacağı incelemeyi kendisi idare edebilir. Tanık olarak çağrıldığında olayla ilgili bilgisini Türk hukukuna tabi olan herkes gelip anlatmak zorunda olduğu halde bilirkişilik ile ilgili uygulama biraz daha farklıdır. Bilirkişi olarak a) mahkemeye başvurarak bilirkişilik yapmak istediğini belirten, b) "belirli husularda rey ve mütalaa beyanıyla resmen görevlendirilmiş bulunanlar", c) "soruşturmanın yapılabilmesi için gerekli fen ve sanatla uğraşmayı meslek edinmiş olanlar", d) veya resmen bunu meslek edinmeye yetkili bulunan kişiler tayin edilebilir.

Bazı hallerde bilirkişi olarak atanan kişiler bu görevden çekilmek isteyebilir. Bu gibi durumlarda kanun a) tanıklıktan vazgeçme hakkı olanların, b) bilirkişi olarak dinlendiklerinde bağlı oldukları kurumun zarar göreceği belirtilen devlet memurlarının, c) hakim tarafından mazereti kabul edilen kişilerin bilirkişilikten affedilmesine izin verir. Bilirkişinin, bilgisine başvurulmuş olaya tanık olmasına gerek yoktur. Kendisine olayın meydana geldiği bildirilir ve o olay hakkında görüşünü bildirmesi istenilir³. Bilirkişinin incelemesi sonucunda hakime ilettiği kanaat hakimi bağlayıcı nitelikte

¹ R. Arslan, E. Yılmaz, *Medenî Usul Hukuku*, 4. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 1992, s. 397. Ayrıca bkz. Üstündağ S., *Medeni Yargılama Hukuku*, 4. baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 1989, s. 608-620.

² Örneğin akıl hastalığına dayanılarak açılan boşanma davasında davalının akıl hastası olup olmadığı konusunda hakim bilirkişiye başvurmak zorundadır. Benzer şekilde kamulaştırma bedeline itiraz davalarında, yayım sözleşmelerinde yazarlık ücretinin belirlenmesi gibi konularda da hakim bilirkişiye başvurmak zorundadır. Bkz. R. Arslan, E. Yılmaz, *Medenî Usul Hukuku*, s. 398.

³ Y.z.e., s. 397.

değildir⁴. Günümüz hukuk anlayışında keşif olgusuna da bilirkişilik kurumu çerçevesinde kısaca değinmek gerekir. Keşif, hakimin dava konusunu inceleyerek onun hakkında bütün duyuları ile bilgi sahibi olması olarak tanımlanır⁵. Hakim keşfe kendisi karar verebileceği gibi taraflardan birisini başvurusu sonucunda da keşif yapılabilir.

Günümüz hukuk anlayışı ve bu anlayışın getirdiği bilirkişilik uygulamaları ile Osmanlı dönemi hukuk anlayışı arasında bir karşılaştırma yapmak geniş bir araştırma gerektirir. Ancak yine de iki hukuk sistemi arasındaki genel anlayış farklılıklarına işaret edilebilir. Örneğin Osmanlı döneminde bilirkişilik kurumunun işleyişi, kimlerin bilirkişi olabileceği ve görevlerini nasıl yerine getirecekleri gibi sorulara yanıt olabilecek bugün anladığımız anlamda hukuki bir düzenleme yoktur. Ancak bu yoksunluk bilirkişilik gerektiren konularda başıboşluk ve keyfilik olduğu anlamına gelmez. Osmanlı hukuku ile ilgili pek çok alanda olduğu gibi bu noktada da uygulamalardan yola çıkılarak kurumun işleyişi ortaya konulabilir.

Osmanlı dönemi bilirkişilik kurumu üzerine bugüne kadar loncalar çerçevesinde ortaya çıkan uygulamalar hariç olmak koşulu ile ayrı bir çalışma yapılmamıştır. Uygulamalardan yola çıkarak Osmanlı döneminde kurumu oluşturan kişilerin temel olarak iki gruba bölünebileceğine inanıyoruz. Bunlar a) Atanmış bilirkişiler, b) Fiili bilirkişilerdir.

a) Atanmış Bilirkişiler

Atanmış bilirkişiler (Osmanlı tarih terminolojisindeki adı ile Ehl-i Hibre) loncalar ile ilgili uygulamalar çerçevesinde karşımıza çıkar. Mahkeme kayıtlarından anlaşıldığına göre loncaları ilgilendiren konularda bilirkişi atanması süreci, loncaların diğer görevlilerinin atanması süreci ile aynıdır. Lonca üyeleri kendi aralarından bir (ender durumlarda birden fazla) kişiyi Ehl-i Hibre olarak seçmekte, yapılan bu seçim Kadı tarafından kaydedilip merkezden berat alındığında Ehl-i Hibre resmen göreve başlamaktadır⁶. Kurumların kendileri ile ilgili konularda bilirkişi atama uygulaması günümüz hukukunun yabancı olduğu bir durumdur.

⁴ A. Önder, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, Muğla, Ünyay Yayıncılık, 1997, s. 130-133.

⁵ Kanunda sadece sınırları sorunlu gayrimenkulleri ile ilgili uygulamalar keşif olarak tanınmaktadır. Diğer uygulamalar "hususî hüküm sebepleri" olarak adlandırılmaktadır. R. Arslan, E. Yılmaz, *Medenî Usul Hukuku*, s. 406.

⁶ Bazı durumlarda mahkeme tarafından seçimi kayıt altına alınan kişiler, berat almak için İstanbul'a gidebilmektedir. Örneğin Bursa'da yaşayan ve nalbandlık yapan Hasan İstanbul'a giderek padişaha başvurur ve "Bursa'da üstâd nalband ve ehl-i vukûf" olduğunu, nalbandların kendisini "kethüda ve ehl-i vukûf" olarak

Lonca uygulamaları çerçevesinde Ehl-i Hibre olarak atananlardan ilk olarak üretimde kalite kontrolünü sağlaması beklenmektedir. Örneğin sade kadifecilerin ehl-i hibresi olan Hacı İsa aynı loncada çalışan Hacı Mustafa bin Şaban ve Hamid bin Hamza isimli kişileri "Kasaba-i Göynükten şehre gelen sade kadifenin arzı, kanun-u kadim küçük zira'la buçuk zira' olmak lazım iken mezbur kadife tacirleri kanuna muhalif Şehrî kemhaya"⁷ uydurdukları konusunda dava eder. Adı geçen kişiler loncanın bilinen üretim yöntemlerine aykırı davranmaktadırlar. Ehl-i hibre bunun engellenmesini istemektedir. Bu ve benzer örneklerin gösterdiği gibi ehl-i hibre burada bugünkü bilirkişilerin üstlendiği farklı bir konumda; üretim geleneklerinin korunmasını sağlamakla yükümlüdür⁸.

Resmi bilirkişi konumundaki ehl-i hibre, sorunları çözemediği takdirde rahatlıkla merkezin yardımını isteyebilmektedir. Örneğin 30 Haziran 1622 tarihli bir fermandan⁹ anlaşıldığına göre Bursa'daki kadifecilerin

tain ettiğini belirterek yapılan seçimin gerektirdiği beratın kendisine verilmesi talep eder. Belge için bkz. Bursa Şeriye Sicilleri B 59. Bilirkişi atanması sürecini konu olarak seçmediği halde, aradaki benzerlik nedeni ile bu konuda başvuru-
labilecek en önemli kaynak şudur: H. İnalçık, "The Appointment Procedure of a
Guild Warden (*Kethudâ*)", *The Middle East and the Balkans under the Ottoman
Empire, Essay on Economy and Society*, Bloomington, Indiana University
Press, 1993.

⁷ F. Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, 1960, s. 99. Kadifecilerin ehl-i hibresi olan Süleyman Çelebi ibn Abdülcelal'in şikayetleri için bkz. Y.z.e., s. 100-101.

⁸ F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, s. 88. Başka bir örnekte ise değişen üretim tekniği tekrar eski haline getirildikten ve kayıt altına alındıktan sonra "ehl-i hibrelere bu hususta müracaat olundukta..." denilmektedir. Bkz. Aynı yer. 1622 senesinde Bursa mahkemesine başvuran Kadifecilerin ehl-i hibresi Abdülcelal bin Süleyman ve loncanın diğer görevlilerin şikayeti ehl-i hibrenin üstlendiği geleneklerin korunması görevini daha açık gösterebilir: Bu şikayete göre adı geçen lonca mensupları her Cumartesi Setbaşında toplanmakta, işverenler ve işçiler bir araya gelmektedir. Bu toplantıda ehl-i hibre işçi arayanlarla iş arayanları arasında bilirkişilik yapmaktadır. Şikayete göre artık işçiler ehl-i hibreyi dinlememekte, işlerini zamanında teslim etmemekte ve üretim tekniklerine aykırı üretim yapan kişilerin tezgahlarında çalışmaktadır. Bkz. Dalsar, F., "16. Asırda Bursa'da İşçiler Bürosu", *Uludağ*, 42-43, s. 13-15. Benzer konuda başka bir şikayette bu defa Bursa ve Bilecik'te üretilen "büyük çatma kumaşların" üretim geleneklerine aykırı boyda ve boyada piyasaya verilmesi şikayet konusu yapılmaktadır. Bkz. BŞS B 249/122. Bu türden genel şikayetlerin yanında üreticilerden bazılarının geleneklere aykırı üretim yapmalarının şikayet edildiği de olurdu: Celaleddin oğlu Şaban ve Hacı Ali ve Hacı Mustafa hakkında ehl-i hibrenin yaptığı şikayet hakkında bkz BŞS B 246/9.

⁹ 20 Şaban 1031, BŞS, B 236.

beratla ehl-i hibresi olan Süleyman merkeze başvurur ve bilirkişisi olduğu lonca mensuplarını şu konularda şikayet eder: a) Kadifeciler üretimde eskiden kullanılan en ve boy'a uymamaktadır. b) Mallarını malzemesi eksik boya ile boyatmaktadırlar. c) Üretimde sadece ustaların sorumluluk alması gerekirken işin ehli olmayan kişiler de üretim sürecinde sorumluluk üstlenmektedir. d) Fason üretim yapanlar üstlendikleri işi ya zamanında bitirememekte ya da yarım bırakmaktadır. Bu şikayetlerin sonucunda merkez başvuruyu yapan ehl-i hibreye gerekeni yapması için gerekli emri verir. Bu örnekte atanmış bilirkişinin günümüz bilirkişisinden farklı görevler de üstlendiği açıkça görülmektedir.

Ehl-i hibre'den beklenen görevlerden birisi de loncanın üretim tekniklerinin geçmişini bilmesidir. Örneğin "kadifenin ve kemhanın ve taftanın ve sâir akmişe-i mütenevvianın kanun-u kadiminden ehl-i hibresine sual" olduğunda ehl-i hibre eski üretim tekniğini anlatarak boyamada kullanılan hammaddenin bir kaç kişinin tekeline geçmesi nedeni ile tekniğin değiştiğini belirtir¹⁰.

Merkezin üretim teknikleri ya da benzeri konularda istediği bilgiler ve değişiklikleri sağlamak ehl-i hibrenin görevleri arasındadır. Sultanın kentteki temsilcisi olan kadı bilgileri ehl-i hibre aracılığı ile alırdı. Örneğin "bursa Kadısı Emir Hasan Malum olaki, hâliya dergâhı muallama mektup gönderüp Bursa'da olan ehl-i kumaş hırfetinin reisleri, erbab-ı vukuf ma'rifetiyle görülüp kalp Olanlar ref oluna deyu emr-i şerif varid oldukda, husus-u mezbur görülüp Simkeşler hırfetinin ehl-i vukuf'u haber verüp ... tokyacılar ehl-i vukuf'u dahi haber verüp..."¹¹.

Satış sonrası çıkabilecek anlaşmazlıklarda bilirkişi olarak görev yapmak da ehl-i hibre'nin görevleri arasındadır. Bu açıdan bakıldığında ehl-i hibre'nin muhtesib ve kadı'nın yardımcısı konumunda olduğunu söylemek mümkündür¹².

b) Fiili Bilirkişiler

Lonca uygulamaları çerçevesinde ehl-i vukuf olarak isimlendirilen ve resmen atanmadıkları halde bilirkişi olarak tanınan ve bilgilerine başvurulmuş bir grup daha vardır. Bunlar üretim dalının önde gelen ustalarıdır. Adı geçen grup atanmış ehl-i hibre gibi sürekli görevliler değildir ve ancak kendilerine başvurulduğu zaman bilirkişilik yapmaktadırlar. Örneğin

¹⁰ F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, s. 88.

¹¹ Y.z.e., s. 93.

¹² Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989, s. 193.

Bursa muhafızlarından Hacı Ömer bin Mehmed mahkemeye başvurarak bizim için açık olmayan bir nedenden dolayı Bursa'da üretilen "kemhada kanunu kül ne miktardır ve sâde kemhada kanun ne miktardır ve seraserde kanun ne miktar" olduğunu öğrenmek ister. Mahkemenin bu sorunun yanıtı için başvurduğu kişiler atanmış ehl-i hibreden çok o üretim dalının uzmanlarıdır: Ehl-i vukuf kimesnelerden El hac Ayni bin Yusuf, El hac Musa bin Seferşah ve Mevlana Hasan Çelebi"¹³. Atanma nedenleri farklı olduğu halde konuya olan hakimiyetleri nedeni ile bilirkişilik yapanlar da vardır. Örneğin "aslen Değirmenli kasabasından olup hâlen medine-i Burusa mahallatından Hamam Tekye mahallesinde sâkin işbu bâisü'l kitâb Süleyman bin Mehmed nâm çizmecinin şâkirdi olan Ebu Bekir ibn Mehmed nâm şâkird" ustası Süleyman'ı dava ederek "ben mukaddimen vilâyetimde çizmecilik sanatın tahsil idüb hâlen sanatımda kâmil olub noksanım yoğiken mezbûr Süleyman bana bilâ ücret hizmet teklif idüb vâki hal sâir çizmeci üstadlarından suâl olunub mücebini icrâ olunmak matlûbumdur" der. Bu konuda kararı verenler "çizmeciler kethüdası El hac Ali ve üstad Hasan ve üstad Şaban ve sairleri"dir¹⁴.

Fiili bilirkişiler sayıca az olmakla beraber lonca uygulamaları dışında da karşımıza çıkar. Bunlardan biri Darüş'sifa başhekimidir. 17. yüzyılın ilk yarısı sonlarında Bursa mahkemesine yansıyan bir şikayet adı geçen görevlinin fiili bilirkişilik durumunu açıklayabilir. Bursa esircilerinden Mehmet yine Bursa esircilerinden Ahmed'i kendisine sağlam diye hastalıklı cariyeyi satmakla suçlar. Suçlanan kişi cariyenin hastalığının yeni olduğunu iddia eder. Bilirkişi olarak Darüş'sifa başhekimi Mehmed Efendi'ye başvurur. Başhekim bilirkişi olarak iddia sahibini doğrular ve cariyede var olduğu iddia edilen hastalığın kısa sürede oluşamayacağını, eski bir geçmişi bulunması gerektiğini belirtir¹⁵.

Bazı durumlarda bilgisine başvuru yapılan kişiler isimlerinden bahsedilmeden yaşadıkları mahalleyi/bölgeyi iyi bildiklerine işaret eden *ahali-i vukuf*, sorunla ilgili bilgileri olduğuna işaret eden *ehl-i vukuf müslimîn* ya da daha genel bir ifade ile *bî garez müslimîn* olarak tanımlanır. Örneğin Karışeyh mahallesinde yaşayan Halime binti Yusuf'un oğlu ve vekili Ahmed Çelebi bin el hac Ali mahkemeye başvurur: Kazaz oğlununun yaptırdığı medresenin vakfı, ve bu vakfın Karışeyh mahallesinde bir evi vardır. Ancak zamanla ev kullanılamaz hale gelir ve adı geçen kadın ahali-i vukuf'un yaptığı keşif ile eski müteveli Mustafa Efendi bin Abdüsselam'dan 150 akçeye arsayı alır. Ayrıca senede 20 akçe mukataa belirlenir. Ancak yeni müteveli bu miktarın yetersiz olduğu görüşündedir. Bu nedenle keşif

¹³ F. Dalsar, *Bursa'da İpekçilik*, s. 97.

¹⁴ Belge için bakınız, BŞS B 150.

¹⁵ BŞS B 272.

yapılması istenilir. Yapılan keşifte bilirkişi olarak görüşüne başvuru olan *bî garez ve ehl-i vukuf* müslümanlar iddia sahibini doğrulayarak arsanın daha fazla kira getirmeyeceğini belirtirler¹⁶. Karar da bu doğrultuda verilir.

"Kimseye düşmanlığı olmayan" *bî garez* müslimîn'in bilirkişilik görevini üstlendiği konular çok çeşitlidir. Örneğin "medine-i burusada vaki' haffâf ve nalbur ve kürçü esnafından işbu bâisü'l-kitâb El hac Hasan Efendi bin Abdurrahman ve Receb bin Osman ve Musli bin Mehmed ve El Hac Ali bin El hac Ahmed ve El hac Mustafa ibn El hac Hasan ve Seyyid Halil bin Abdülkadir ve Muharrem bin Mustafa ve Mustafa bin Mehmed ve Halil bin Süleyman ve Ahmed bin Mehmed ve Veli bin Mustafa nâm kimesneler ve sâirleri bi cem'ihim mahfel-i kazada kazgancı ve dökmeçi taifesinden" gayr-i müslimleri dava ederek şöyle derler: "kazgancı ve dökmeçi tâifesi galle pazarı haricinde olan kemer altında ola gelmiş iken hilâf-ı mutad bizim çarşımızda dükkanlar ihdâs idüb yetmiş seksen vukiyye bakır kâl idüb işin kesiretinden fâş-ı ihrâkden havf ideriz eğer vâz-ı kadîm olan yere veya bir âhar mahalle gitmezlerse çarşımıza ateşin isabet etmesi emr-i mukarrerdir *bî garez müslimînden* dahi dahî sual olunub mezbûrun zimmilere kibel-i şer'iden adet-i tenbîh olunması murâdımızdır"¹⁷. Bu başvuru sonucunda *bî garez müslimîn* iddia sahiplerini doğrulayarak davalıların başka yere taşınmaları konusunda karar verilmesini sağlarlar.

Fiili olarak bilirkişilik görevini üstlenenler arasında Mimarbaşı'nın özel bir yeri vardır. Bu görevli gerek vakıf/resmi yapıların tamiri ile ilgili konularda gerekse sıradan kişilerin anlaşmazlıklarında her zaman bilgisine başvuru olan görevli durumundadır.

Mimarbaşının bilgisine başvuru olan konular arasında birinci sırayı resmi binaların tamir öncesi ve sonrası masraf tahmini yer alır. Tamir öncesi masraf tahmini daha sonra ortaya çıkması muhtemel anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Örneğin Ali beşe ibn Mehmed Sultan Orhan Vakfı'nın Uzunçarşı'da bulunan Emir Hanı isimli hanının kiracısıdır. Mahkemeye başvurarak kiracısı bulunduğu hanın kapı, pencere, çatı ve duvarlarının zamanın etkisi ile yıprandığını ve tamire gereksinimi bulunduğunu, bunun için "ne mikdar akçe ile tecdîd ve mermi olmak mümkündür keşf ve tahmîn olunmak" istediğini belirtir. Bu başvuru üzerine mahkeme, naib olan Mevlana Seyyid Nimetullah Efendi'yi gönderir. O da yanına Hassa Mimarı olan Üstâd İbrahim bin Abdulgâni ve belgede adı geçenlerle Emir Hanı'na giderek "muayene ve müşahade" ederek hanın hangi noktalarda tamire gereksinimi bulunduğunu belirtirler. Bu "muayene ve müşahade" sonucu

¹⁶ BŞS B 59.

¹⁷ BŞS B 150.

naip tarafından kaydedilir¹⁸. Burada gönderilen naibin görevi tamirin ne kadarlık bir harcama ile gerçekleşeceğine karar vermektir çok, bu işin *bilirkişisi* durumunda olan Mimarbaşı'nın söylediklerini yerinde kaydetmektedir.

Tamir sonrası harcama tahminleri de benzer şekilde yapılırdı. Örneğin Sultan Murad'ın yaptırdığı Han-ı Cedid'in mütevellisi olan Seyyid Mehmed Efendi Mahkemeye başvurur: Adı geçen hana Gökdere'den gelen suyun yolları zamanla bozulmuş ve tamire ihtiyaç göstermiştir. Mütevellî bu konuda daha önce mahkemeye başvurarak izin almış ve suyun hana sağlıklı bir şekilde ulaşmasını sağlamıştır. Şimdi, izin alarak yaptığı bu işin yerinde keşfedilerek harcadığı tutarın belirlenmesini istemektedir. Mahkeme Naib olarak Mevlana Mehmed Efendi'yi görevlendirir. O da bilirkişi olarak Hassa Mimarî Üstad İbrahim bin Abdülgâni ile giderek keşif yaparlar¹⁹. Bu keşifte

¹⁸ Belge için bakınız, BŞS B 59. Başka bir örnek ise Yeni Tahtakale hanının tamiri ile ilgilidir. Hanın "sâbikan emîni olan bâisü'l kitâb Sarı Hasan meclis-i şer'a gelüb takrîr-i kelâm idüb zikr olunan hanın mürûr-u eyyâm ile kurşunları haraba müşerref olub mahallinde vezn ve tahrir olunmak taleb iderim" dediğinde "hassa mimarı olan üstad İbrahim ve muhassılı emval olan Mustafa bey ve zeyl-i kitabda muharreri'l esâmi olan bî garaz müslimîn" ile keşif yapılır. Belge için bakınız, BŞS B 59. Sultan Mehmed Han mahallesindeki Köseleler hamamının kiracısı Hüseyin Dede bin El-hac Fatih mahkemeye gelerek; kiracısı olduğu hamamın tamire gereksinimi bulunduğunu, ancak hamamın mülkiyetine sahip olan vakfın ekonomik gerekçelerle bunu gerçekleştiremediğini, bu nedenle mütevellî ile anlaşarak kirasına karşılık tutulmak üzere hamamı kendisinin tamir ettirmek istediğini anlatır. Mahkemeden istediği bilirkişi tayini ile tamir masraflarının tahmin edilmesidir. Mahkemeden istediği bilirkişi tayini ile tamir masraflarının tahmin edilmesidir. Mahkeme İbrahim bin Ahmed Efendi'yi görevlendirir. O da yanına hassa mimarı olan İbrahim'in vekili Üstad Mahmud ve ehl-i vukuf kişileri olarak adı geçen hamama gider. Belge için bakınız, BŞS B 68.

¹⁹ BŞS B59'da kayıtlı bir belgeye göre "Kale dahilinde bab-ı zemin mahallesinde mahalle mescidinin müezzinine vakfedilen evin mütevellisi Mustafa Çelebi ibn Fezullah mahkemeye başvurarak evin harap olduğunu, içinde oturmanın mümkün olmadığını, vakfın tamir ettirecek parası olmadığı için kira karşılığı tamir ettirmesi koşulu ile Seyyid Mehmed Çelebi bin Ebu Bekir'e verdiğini, adı geçen kişinin tamiri bitirdiği için keşfedilmesini ister. Başka bir örnek örnek resmi yapıların tamir sonrası keşfini gösterir. Bursa zaimi Hüseyin mahkemeye başvurur. Kale içinde bulunan zindanın hücreleri zaman içinde tamire ihtiyaç göstermiştir. Daha önceden aldığı izin doğrultusunda bu tamiri gerçekleştiren zaim şimdi keşif yapılmasını ister. Mahkemeden Mevlana Ahmed Efendi görevlendirilir. O da hassa mimarı olan Üstad İbrahim bin Abdülgâni ve bî garaz müslimin ile giderek keşif yaparlar. Bkz. BŞS B 59. Sağrıcı Sungur mahallesinde bulunan Hoca Muslihuddin vakfının mütevellisi olan Mustafa Halife bin Bayram mahkemeye başvurur: Vakfın aynı mahallede bulunan ve vakıf şartı gereği mütevellî tarafından kullanılan evi tamire gereksinim gösterir. Mütevellî tamiri

diğerlerinde olduğu gibi Naib'in görevi bilirkişinin söylediklerini kaydetmekten ibarettir.

Tamir sonrası harcama tahminlerinde mimarbaşına konu ile ilgili esnafın da eşlik ettiği olurdu. Örneğin Mevlana Mehmed Efendi bin el-hac Durmuş mahkemeye başvurarak oturmakta olduğu vakıf evi tamir ettirdiğini, keşif edilmesini ister. ebniye ve sukufa külli vukuf olan müslümanlar Naib ve hassa mimarı olan Üstad İbrahim bin Abdülgâni'ye eşlik ederler. Seksenbinsekizyüz akçeden noksan ile mümkün olmadığına karar verilir²⁰.

Mimarbaşının bilgisine başvuru olan ikinci konu sıradan kişiler arasındaki anlaşmazlıklardır. Burada çoğunlukla hukuki bir sorun vardır ve mimarbaşının söylediği her zaman karar niteliğindedir. Örneğin Hanım Hatun binti Abdullah mahkemeye başvurur: "Mehmed Çavuş bin Elhac Abdülhalim'in yeni yapısının damla suyu evinin üzerine akmakta ve zarar vermektedir. Bu nedenle durumun yerinde *muayene ve müşahede* edilmesini" istemektedir. Mahkeme naib olan Mevlana Abdüsselam Efendi bin İbrahim'i görevlendirir. O da hassa mimarı olan Üstad İbrahim bin Abdülgâni ve bî garaz ve ehl-i vukuf müslimin ile giderek keşif yaparlar²¹. Mimar şikayetçinin haklı olduğunu belirtir ve karar da bu doğrultuda verilir. Başka bir örnekte söz konusu sorun bir sınır anlaşmazlığıdır. Örneğin Mevlana İbrahim Ahmet Efendi talep üzerine Yeni Bezzaz mahallesindeki kuyumcu Esedi isimli Yahudi'nin dükkanına gider. Hasa mimar kaymakamı ve "bî gazez ehl-i vukuf müslimîn" huzurunda mahkeme kurulur. Bu mahkemede kuyumcu Esedi Elhac Süleyman bin Safer'i dava eder. İddiasına göre adı geçen kişi davacının dükkanın kible tarafında bulunan ve mülkü olan dolma duvarı kullanmasına engel olmaktadır. Adı geçen kişiler duvarın davacı ve davalının ortak mülkü olduğuna karar verir²².

Mimarbaşı ender de olsa bazı durumlarda hukuki sorun çıkması olası konularda başvuru üzerine önceden inceleme yapabilmektedir. Örneğin Ali bin Ahmet mahkemeye başvurarak komşusu *Fatıma binti Ramazan nâm hatunun menziline muttasıl* olan duvarın üzerine bina ihdas itmek murad ederim tarafı şeriden üzerine varılıb vaki hal mahallinde keşif ve tahrir olunmak talep iderim didikte Nimetullah Efendi irsal olunub ol dahi Hasa Mimar olan Üstad İbrahi ve zeyl-i kitabda muharreril esami olan bi gazez müslimin ile menzil-i mezbura varub muâyene ve müşâhede eylediklerinde

kendi parası ile yaptırır. Şimdi harcadığı meblağın keşfedilmesini istemektedir. Mahkeme Mevlana Abdüsselam Efendi bir İbrahim'i görevlendirir. O da hassa mimarı olan Üstad İbrahim bin Abdülgâni ve bî garaz müslimin ile giderek keşif yaparlar.... akçedir "noksan ile olmaz" derler. BŞS B 59.

²⁰ BŞS B 59.

²¹ BŞS B 59.

²² BŞS B 68.

duvar-ı merkûm müdde-i merkûmenin mülkü olan beyt-i suflî ile merkûme Fatıma hatunun mülkü olan beyt-i suflînin beyninde vaki olmagla duvar-ı mezbûr merkumânın beyninde müşterek idüğü zâhir ve mütebeyyin olub tarafeyn vech-i meşrûh üzere bina ihdâs olunursa her vecihle tarafeyne zararı mukarrer olmağın min ba'd divar-ı merkumun üzerine merkûme Fatıma hatun ve müdde-i mersûm Ali bina etmemek üzere mimar-ı mezbur ve ahali-i vukuf icma ve ittifak eylediler²³. Bu belgede mimarbaşına eşlik ettiğini gördüğümüz ve ahali-i vukuf olarak isimlerinden kişiler muhtemelen söz konusu mahallenin ileri gelenleridir.

Ender de olsa bazen sıradan kişiler de bilirkişilik yapabilir. Örneğin Abdal Mehmed Mahallesinden Kerime binti Hüseyin eski eşi Şaban ibn Ali'yi dava eder: "23 gün önce boşanmıştık. Ancak şimdi hamileliğim ortaya çıkmıştır. Nafaka isterim." Eski kocanın durumu reddetmesi üzerine şikayetçi Hoca Yunus mahallesinden Fatma binti Mehmed'in evine gönderilir ve muayeneden sonra hamile olduğu anlaşılır. Sonucunda günde 10 ar akçe nafaka tayin edilir²⁴.

Sonuç

Mahkeme kayıtlarına yansıyan bilgilerin ışığında Osmanlı dönemi bilirkişilik kurumunun belirleyici nitelikleri şu şekilde özetlemek mümkündür. a) Üretim dallarından bazılarının kendi atanmış bilirkişileri vardır, bunlar üstlendikleri geleneklerin korunması gibi görevler yanında sorunların çözümünde ilk başvurulacak kişilerdir. b) Bilirkişi atanmasında hakim o alanla ilgili resmi görevlileri seçer. Ancak hamileliğin tesbiti örneğinde olduğu gibi bazen konu ile ilgisi bizim için meçhul kalan kişiler de atanabilir. c) Günümüz hukukundan farklı olarak Osmanlı dönemi bilirkişisinin söyledikleri takdiri delil değil, hakim kararının niteliğindedir.

²³ BŞS B 59.

²⁴ BŞS B 147.